

BOTKA FERENC

A kassai proletkult

A Tanácsköztársaság bukását követő években a magyar szocialista irodalom hosszú időre emigrációba kényszerült. Bécs, Berlin, Párizs, Moszkva és a környező országok egy-egy városa jelezték azokat a kisebb központokat, ahol egyes írói csoportok hosszabb vagy rövidebb ideig otthonra találtak és alkotni kezdtek. A húszas évek elején Csehszlovákiában Kassa vált ilyen irodalmi góccá, ahol a proletkult jegyében indult fejlődésnek szocialista irodalmunk egyik hajtása.

A proletkulttal kapcsolatban közzéleményünkben többféle elképzelés terjedt el. Proletkultos jelzővel sokszor illetnek avantgardista, az izmusok hatásait tükröző műveket, számtalan esetben azonban ugyanezt a jelzőt primitív, túlpolitizált, sematikus alkotásokkal is kapcsolatba hozzák. A proletkultról szólva el szokás mondani, hogy szervezetiesen szeparatista volt, függetleníteni akarta magát a párt eszmei és politikai vezetésétől, s hogy mint kulturális törekvés, gyökeres szakítást jelentett a múlt örökségével szemben; s végül: hogy erről az alapról kiindulva egy újfajta, laboratóriumi úton kikísérletezett proletár kultúrát akart létrehozni. Ugyanakkor viszonylag kevesebb szó esik a szerteágazó és sokrétű jelenség ideológiai okairól, társadalmi gyökereiről, holott, véleményünk szerint, a kérdés vizsgálatát ezzel kellene kezdenünk.

A Szovjetunióban a szocialista forradalom győzelme után a tudatosság és a szocialista eszmeiség vállalásának legkülönbözőbb fokán álló kulturális csoportok kerültek egymás mellé a proletár kultúra jelszavát zászlójára tűző mozgalom keretein belül. Ez az oka annak,

hogy a proletkult eklektikussá vált: szimbolista, futurista, konstruktivista, mi több: az ezekkel szemben álló és klasszikus eszményképeket valló törekvések is helyt kaptak benne. Politikailag kifejezve: a mozgalom lényegében véve ösztönös fokon állt, és bizonyos értelemben *kispolgári* tudattal rendelkezett, még akkor is, ha szavakban a munkásábrázolás primátusát, sőt egyedüliségét vallotta. Gondoljunk csak Lenin szavaira, amelyeket még 1902-ben írt le a *Mi a teendő?* c. munkájában: „Aki a munkásosztály figyelmét, megfigyelőképességét és öntudatát kizárólag vagy akárcsak főleg a munkásosztályra irányítja, az nem szociáldemokrata (1902-ből származó terminus, ma úgy mondánánk; kommunista — B. F. megj.). A munkástömegek öntudata nem válhat igazi osztálytudattá, ha a 'munkások nem tanulják meg, hogyan kell a lakosság *valamennyi* osztálya, rétege és csoportja életének és tevékenységének minden oldalára kiterjedő materialista elemzést és materialista értékelést a gyakorlatban alkalmazni.”¹

Ezen elgondolásokat a proletkulttra vonatkoztatva megállapíthatjuk, hogy leszűkített munkás-szemléletével az egykori ökonomisták *ösztönösséget* kifejező elvei alapján állt. Mint mozgalom összegyűjtötte ugyan mindazokat a művészi és kulturális erőket, amelyek szocialistának vallották magukat, de ezeket még nem volt képes a *marxista tudatosságnak* — a pártban már meglévő — fokára emelni. Korlátai ellenére a proletkult — fejlődése kezdeti szakaszában — pozitív szerepet játszott. A szocializmus ügyét szolgáló akaró erők tömörítése után azonban szükségessé

vált a *kispolgári* és *ösztönös* nézetek ki-küszöbölése, az ideológiai *tudatosság* megerősítése és általánossá tétele. Miután a feltételek megértek, a Szovjetunióban a *marxista tudatnak* a kultúra területén való meggyökerezését külső beavatkozással is elősegítették, s ez a proletkult szervezetek megszüntetésével, illetve felszólásával járt.

A proletkult munkájának, mely az irodalmon, a színjátszáson és a képzőművészetben keresztül a kultúra jörfórmán minden területével kapcsolata volt, világszerte széles nemzetközi visszhangja támadt. Ez a visszhang azonban nem jelentette — az országoként változó, tehát különböző, politikai és kulturális adottságok következtében — a mozgalom erőinek és hibáinak mechanikus újraismétését. Sok helyütt, így Csehszlovákiában és Kassán is, ez a visszhang egy adott időszakban az eredetinel pozitívabban csengett és figyelemre méltó értékeket hozott felszínre.

A csehszlovákiai proletkult egyik leglényegesebb momentuma, hogy a párt megalakulásával párhuzamosan, a kommunista mozgalom kezdeményezésére és vezetésével jött létre.

1920—21 döntő fordulatot jelentett a csehszlovákiai munkásmozgalom történetében. Az Európa-szerte végigsöpörő forradalmi hullám és az országon belüli élesedő osztályharc hatására a politikai életben radikális balrafordulás tapasztalható. E változás a szociáldemokrata párt kettészakadásához, a balszárny kiválásához, majd a kommunista párt megalakulásához vezet. (Csupán zárójelben jegyezzük meg, hogy a fenti folyamat sok ösztönös momentumot is magában foglalt; ez azonban nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy a marxista tudatosság szempontjából a jelzett évek forradalmi fordulatot jelentettek.) A csehszlovákiai proletkult e változásokkal párhuzamosan, azok szerves részeként jött szervezetileg létre. Célkitűzéseinek különösen a magyar nyelvterületen támadt erős visszhangja, ott, ahol a magyar Tanácsköztársaság emigrációja tevékenykedett, mert az — mivel a nyilvános politikai szerepléstől el volt tiltva — elsősorban kulturális téren fejtett ki aktivitást. Így volt ez Kassán is, ahol a munkásság közt végzett kulturális munkában — már a proletkult 1921 augusztusában való hivatalos megalakulása előtt — élen jártak a magyar emigránsok. Mácza János, a

kommunista párt magyar nyelvű hivatalos lapjának, a *Munkásnak* későbbi szerkesztője, Máczané, Hidas Antal, Szántó Judit, Jász Dezső, Háy László, Kassai (Goldhammer) Géza, Komor Imre és sokan mások előadóesteket, ismeretterjesztő és politikai előadásokat rendeztek, eszperantó és analfabéta-tanfolyamokat tartottak, segítséget nyújtottak a dalárda, a sakk-kör, a gyermekcsoportok munkájához, s rövid időn belül művészi színvonalra emelték a színjátszást.

A kassai proletkult személyi összetétele és munkája tehát eleve olyan volt, hogy a párthoz, a politikai vezetéshez való viszonya alapvetően másként alakult, mint az azonos elnevezésű mozgalomé a Szovjetunióban. S ez a kiindulópont perdöntően más előjelűvé teszi egész tevékenységét, működését.

De alapvetően különbözött a szovjet példától a kassai s az egész csehszlovákiai proletkult felfogása az ún. „proletárkultúra” kérdésében is. Már a párt által közzétett központi felhívás is a tudomány és a művészet „marxista szempontból való kimélyítéséről” és „a szociális forradalom szolgálatába állítása”-ról beszélt s nem a kulturális örökség sommás elvetéséről.² Mácza János elvi jelentőségű cikke: *A proletkult munkája és feladata*³ pedig egyenesen kijelenti: „Az oroszországi proletkult hivatalos programja”, amelynek célja, hogy „a proletariátus maga teremtsen meg a maga kultúráját — messzebbmenő cél”; csak a jövőben, a kommunizmusban valósítható meg. A proletkult jelenbeli feladata a nevelés, a munkásság „etikus és kulturális érdekeinek” tudatosítása, ami nem járhat a múlt értékeinek az elvetésével. A haladó hagyományok alkotó felhasználása és újraértékelése a kassai proletkult gyakorlatának egyik fő jellemző vonása. A *Kassai Munkás* (később: *Munkás*) hasábjain cikkek egész sora foglalkozik a szocializmus előfutáinak alkotómunkásságával⁴, több esszé kísérli meg a klasszikus írók marxista szempontból való értékelését⁵, a színjátszó csoport több ízben tűzi műsorára haladó szerzők kisebb jeleneteit, s ugyanez a szellem tapasztalható a lap irodalmi közléspolitikájában is.

Mindezek a kérdések azonban végső soron csak keretet, a munka tematikáját körvonalazzák, s nem adnak választ a munka lényegére, ideológiai tartalmára

vonatkozóan. Hogy a kassai proletkult *marrista tudatosságának* mértékét és konkrét mibenlétét is meg tudjuk határozni, meg kell vizsgálnunk az ezzel a problémával kapcsolatos nézeteket, s nem utolsósorban: e légkörben létrejött és témánkhoz közelebb álló, irodalmi alkotásokat, azok műfajait, formáit és mondanivalóit.

A kassai proletkult alkotói a munka megindulásának kezdetén azt a felfogást vallották, hogy a forradalmi művészet nem járhat a „konzervatív” és „nyárspolgári” elődök útjain; az új művészet számára az avantgardizmus adja meg a jövő távlatait. Mácza János: *Tessék röhögni!* c. cikkében⁶ például kifejti, hogy a gazdasági forradalommal *párhuzamosan* a művészetek forradalmát is napirendre kell tűzni. „Az üzemek mellett történjék meg a forradalom a lelkekben is!” — hangoztatja, de rögtön hozzáteszi, hogy „ez a lélek maga teremti meg a maga formáit”, amelyek akkor is igazak, ha a tömeg, a munkásság nem képes azt megérteni. Egy másik cikkében: *A káosz költészete*⁷ már odáig megy, hogy — a dadaizmust kommentálja — az értelemmel szemben az érzelem primátusát (pontosabban szólva: a szubjektív idealizmust) propagálja a művészeti forradalom legújabb vívmányaként.

A munkásság körében végzett kulturális munka azonban — szinte észrevétlenül, s a szavakban hangoztatott téves elméleteket megcáfolva — alapvető fordulatot idéz elő e nézetekben. Nyilvánvalóvá válik, hogy a művészetek forradalma nem hajtható végre önmagában, a gazdasági, illetve a politikai munkától elszakítva. A munkásközösséggel való érintkezés, e közönségre való hatás szándéka arra készítette az alkotókat, hogy művészetüket szerves egységbe olvassák a forradalom gyakorlatával, hogy egy formájában demokratikus, közérthető és a realizmus felé közeledő irodalmat, illetve színjátszást hozzanak létre.

A kassai proletkultban ezeket a törekvéseket „tömegművészet” kifejezéssel jelölték. A bennük megnyilvánuló kollektivitás nemcsak a létrejött művek szellemét hatotta át, hanem meghatározta e művek formáit, műfajait, sőt megírásuk módját is.

E „tömegművészet” legtipikusabb termékei a több szerző által kollektíven írt *szindarabok* voltak. E művek elve-

tették a polgári dráma megszokott kereteit. Hivatásos színészek helyett a műkedvelő tömegeket vitték színpadra, s gyönyörködtetés helyett lelkes elhivatottsággal vállalták a politikai agitáció feladatát. A *Fehérterror* c. színmű például Horthy és a magyarországi ellenforradalom képviselőinek leleplezését tűzte ki céljául. Az előadás tulajdonképpen egy nagy bírósági tárgyalás volt, amely a nézők széles tömegeinek a bevonásával ítélkezett a nép ellenségei fölött. Még tovább ment a tömegek aktivizálásában az 1922-ben megrendezett és kb. 300 személyt megmozgató *Május elsejei. tömegünnep*⁸, amelyen egyéni hősök helyett szavalókórusok hangos dikciója propagálta az akkor kibontakozása kezdetén levő kommunista sajtó igazságait.⁹

A kollektivitás és a politikum hatotta át a kassai proletkult köreiből született költeményeket is. Hidas Antal például régi avantgardista kísérleteinek hátat fordítva egyszerű, énekelhető, a népdalok hangvételét utánzó, s gyakran azok parafrázisát képező *gyermekverseket* írt a proletkult vezetésével tömegméreteket öltő gyermekmozgalom számára.¹⁰ Hasonló szellemben állította össze a párt politikáját propagáló *választási nótáit* is¹¹, amelyek népszerűségére jellemző, hogy évek múltán népdalokká váltak.

Hidas tömegverseihez kapcsolódnak Mácza János ún. *agitációs meséi* is. E rövid történetek — a hasonló típusú német kísérletekhez kapcsolódva — színes és cselekményes formában mutatnak rá egy-egy fontosabb politikai igazságra, s adtak ily módon segítséget a mozgalom nevelőmunkájához.¹²

A felsorolt példák és adatok szemléltetően illusztrálják e proletkultirodalom formáit, műfajait és eszmeiségét. Ez a művészet kétségen kívül őszintén és szívvel-lélekkel a munkásosztály ügye mellé állt, alkotásaival annak politikáját és nevelését szolgálta. Szocialista volta nem kétséges, de ennek ellenére, sőt éppen ezért, korlátjaira is rá kell mutatnunk. Helyenként nagyfokú elvontság tapasztalható — különösen Mácza meséiben. Másutt romantikus, az egyénitést mellőző társadalomlátással találkozunk, ami — például Hidas verseiben egyfajta vulgarizálással is párosul. Gyakori — s ez különösen a tömegjátékoknál érezhető — a társadalmi jelenségek tudatos láttatását helyette-

sító erkölcsi és érzelmi alapon történő érvelés, illetve ábrázolás.

Mindezeket a megállapításokat nem a mozgalom hibáinak és fogyatékosságainak a felhánytorgatásaként tesszük, hiszen ezek inkább az irányzat tulajdonosságait, kereteit alkotják, s a maguk idejében Európa-szerte általánosak voltak. A szocialista művészet kialakulásának azt a periódusát jelzik, amely alapvetően ugyan még ösztönös volt, de amelyben már megváltak a proletkult szemlélet elemei is. E proletkult irodalom egésze tehát nem tette meg a tudatosság felé vivő döntő és minőségi változást jelentő lépéseket. Hiányzik még belőle ugyanis a szocialista realizmust alapvetően jellemző *objektív társadalomlátás* s mindaz, ami a következőket és tudatos marxista szemléletből folyik: a társadalmi kérdések és jelenségek *konkrét és sokoldalú megjelenítése*, az erkölcsi motívumoknak a társadalmi és osztályszempontoknak való alárendelése stb.

Hogy e csirájában és lehetőségeiben előkészített változás nem következett be Kassán, az nem elsősorban az alkotó

művészek hibája. Az 1924—25-ös években ugyanis a szervezet a hatósági zaklatások következtében — erősen meggyengült, mint művészi centrum elvesztette jelentőségét. Vezetői, részvevői szétszóródtak: egy részük emigrált a Szovjetunióba, más részük visszatért Magyarországra, további részük pedig véglegesen áttment az aktív politikai munkába.

A kassai proletkult irodalmi munkájának mérlegét megvonva, megállapíthatjuk, hogy az — korlátai ellenére — értékes, előremutató eredményeket ért el. Alkotásai a korabeli német vagy cseh proletkult művekhez viszonyítva is megállják helyüket, s ideológiailag nem egy esetben az átlag fölött állanak. Mint olvasmányok, ma is érdekesek, de természetesen nagy részük már elavult; jelentőségük így elsősorban irodalomtörténeti. Mint dokumentumok azonban, a magyar szocialista irodalom egyik igen figyelemreméltó és számottevő hagyományai közé tartoznak, s méltóak arra, hogy érdemeiket szélesebb irodalmi körök is megismerjék és méltányolják.

¹ Lenin: *Mi a teendő?* Bp. 1948. 90. 1.

² *A Proletkult. Állítsuk fel a tudomány, a művészet és a munka közös templomát!* Kassai Munkás. 1921. aug. 20; 189. sz. 4. 1.

³ Mácza János *A Proletkult munkája és feladata*. Munkásnapló. 1923. 87—89. 1.

⁴ Mórus Tamásról két cikk jelent meg: 1921. júl. 10. sz. és 1923. ápr. 25. sz. A párizsi kommunáról 1.: 1922. márc. 19. sz., Robert Owenről 1. 1923. júl. 4—5. sz., Babeufról 1. 1923. júl. 11. sz., Saint Simonról 1. 1923. júl. 13. sz., Marat-ról 1922. máj. 9. sz. stb.

⁵ L. pl. a Dosztojevskijről (1921. máj. 11—12. sz.), Korolenkóról (1922. jan. 8. sz.), Ibsenről (1920. dec. 7. sz.) Moliere-ről (1922. jan. 21. sz.), Shakespeare-ről (1920. nov. 9. sz.), vagy Zoláról (1921. jan. 18. sz.) írt cikkeket. Szerzőjük: Mácza János.

⁶ Mácza János *Tessék röhögni!* Kassai Munkás. 1921. jún. 5.: 127. sz. 2. 1.

⁷ M.: *A káosz költészete*. Munkás. 1922. márc. 22.: 67. sz. 2. 1.

⁸ *A tömegünnep részletes leírását 1. A május elsejei tömegünnep*. Munkás 1922. ápr. 5.: 78. sz. 2. 1.

⁹ Fidas Antal szóbeli közlése szerint a *Fehérterror* szövegét Kassai Géza. Komor Imre és ő, a *Május elsejei tömegünnep* verseit Mácza Jánossal közösen írták.

¹⁰ E versek szövegét 1. a gyermeknapról írt riportokban: *Gyermekek a zöldben*. Kassai Munkás. 1921. júl. 5.: 151. sz. 1. 1. — *A gyermeknapok fejlődése*. Kassai Munkás. 1921. júl. 12.; 156. sz. 2. 1. — *Állandóan nagybővödik a gyermekcsoport kirándulása*. Kassai Munkás. 1921. júl. 19.: 162. sz. 4. 1. — *Gyermekdelutánok fejlődése*. Kassai Munkás, 1921. aug. 9.; 180. sz. 4. 1.

¹¹ A választási nóták szövegét 1. Munkás. 1923. aug. 31.; 103. sz. 3. 1.

¹² *A Mese a Jó Emberről és a Szegénylegényekről* (1921. jan. 12. sz.) például a pacifizmus álmódosását gúnyolja ki, a *Mese a Szeretet Lovagjáról, meg a szobráról* (1921. febr. 13. sz.) viszont a romantikus és álhumanista magatartás kártékonyságát leplezi le.

A német és magyar agitációs történetek párhuzama egyben a kassai proletkult német kapcsolataira is utal. Jól érzékelteti azt, hogy a szovjet példa nyomán létrejött törekvések hasonló történeti körülmények között hasonló jelenségeket hoztak létre, s hogy a különféle nyelvű kezdeményezések rövid időn belül kapcsolatba kerültek egymással. E kölcsönhatások vizsgálata azonban már egy külön tanulmány tárgyát képezné. E helyütt megelégszünk a probléma pusztá jelzésével.